

جایگاه تفرقه در افول تمدن اسلامی

محبوبه کاظمی^۱

چکیده

تمدن اسلام از توجه به انسان نشأت می‌گیرد و به انسان ختم می‌شود آنچنان که در آیات قرآن و روایات پیامبر صلی الله و علیه و آله و سلم بیشترین توجه بویژه توجه فرهنگی به انسان است. تمدن غرب نیز برای نجات از چالش‌ها اخیراً توسعه انسانی را مطرح کرده است.

برای شناخت جایگاه تفرقه در افول تمدن اسلامی به روش اسنادی و با مطالعه نظرات و عقاید اندیشمندان اسلامی بدست آمد: مسئله اصلی مسلمانان، وجود مذاهب و فرقه‌های مختلف است که عامل اختلاف و تفرقه محسوب می‌شود. همچنان که در قرآن تفرقه و اختلاف در ردیف عذاب‌های آسمانی عنوان شده است و هشدار داده شده که تفرقه منجر به سستی در پیکره جامعه اسلامی و دور شدن از اهداف متعالی می‌شود زیرا مانع انجام صحیح و به موقع امور در جامعه است. تفرقه عامل تخریب استقلال ملی و ضعف در اسلام است. به اعتقاد برخی از اندیشمندان، وجود مذاهب می‌توانند به جای اختلاف و انحطاط و افول، باعث پیشرفت و گسترش تمدن اسلامی شوند. اما از آنجا که گسترش و روابط انسان‌ها جز در سایه‌ی صلح و آرامش و اتحاد صورت نمی‌گیرد، برای جلوگیری از وجود مذاهب و فرقه‌های مختلف می‌بایست با حفظ اصول اعتقادی، دور از عواطف و احساسات کینه‌ورزانه و تعصبات در کنار هم با صلح و آرامش زندگی کنند.

کلیدواژه‌ها: اختلاف، افول، پیشرفت، تفرقه، تمدن اسلامی، مذاهب.

۱. طلبه سطح دو مدرسه علمیه فاطمیه اندان خمینی شهر.

مقدمه

یکی از مسائلی که در حیطه اسلام شناسی عظمت اسلام را به طور شایسته و بایسته به منصفه ظهور می‌رساند بررسی و شناخت تمدن اسلامی به عنوان یکی از تمدن های اصلی و تاریخ ساز است.

پرسش های از دیر باز ذهن بسیاری از اندیشه وران و متفکران اسلامی را به خود مشغول کرده که یکی از آن ها بحث شناخت علل و عوامل افول تمدن اسلامی است. تمدنی که جایگاه آن در جهان یکی از تمدن های مشهور و شاخص جهانی بوده و افکار پژوهشگران فراوانی را اعم از داخلی و خارجی در ابعاد گوناگون به خود جلب کرده است.

از نظر اندیشمندان اسلامی علل افول و عقب ماندگی تمدن اسلام در ابعاد گوناگون مطرح می شود مانند عوامل درونی و بیرونی که بیشتر و مهمترین آن ها عناصر درونی است از جمله: عناصر سیاسی، اجتماعی، اخلاقی و اقتصادی که در این زمینه دخیل هستند.

متکلمان اسلامی مانند شهید مطهری و شهید صدر، در صدد پایه ریزی تمدن اسلامی بودند که با جستجو علل و عوامل افول تمدن اسلامی بتوانند به تجدید تمدن اسلامی بپردازند. برای پیشرفت اسلام نیاز است که این مشکلات و عوامل زدوده شود که قبل از هرچیز باید عوامل آن شناسایی شود تا بتوان با آن ها قاطعانه برخورد کرد.

در این مقاله به جنبه اجتماعی علل افول تمدن اسلامی پرداخته می شود که یکی از علل اجتماعی آن وجود تفرقه و اختلاف نظر بین علماء و ایجاد فرقه های مختلف در اسلام می باشد که منشأ آن ها نقشه های شوم استعمارگران است که برای رسیدن به اهداف خود در کشور اسلامی دست به تفرقه افکنی می زنند.

مسئله ی انحطاط و عصر طلایی رنسانس اسلام در قرون متمادی مبنی بر این است که دین اسلام به خودی خود باعث عقب ماندگی انسانها نمی شود بلکه استفاده یا عدم استفاده از آن باعث پیشرفت یا عقب ماندگی است. با پاسخ به اینکه چه شد تمدن اسلامی که سازنده و مرج علم جدید دوران خود بود رو به افول رفت؟ چه کسانی از این موقعیت سوء استفاده کردند و می کنند؟ و با شناخت بخشی از این علت ها می توان از بروز آن ها جلوگیری کرد.

با توجه به اینکه در قرن حاضر اسلام دشمنان زیادی دارد و در جامعه اسلامی انحراف‌هایی اتفاق افتاده که حفظ و ثبات ایمان در عین پیشرفت در جهان و دوباره سردمدار شدن مسلمانان نیاز به راهکارهایی دارد و یکی از آنها شناخت عوامل تفرقه میان مسلمانان است و اینکه تفرقه چه آثاری بر این مطلب دارد و راه برون رفت از آن چیست؟ برای پاسخ به این پرسش‌ها و جهت رفع موانع پیشرفت و شناخت عوامل تفرقه برای دوری از تفرقه و سپس توجه به نتایج زیانبار اختلاف که باعث انحطاط مسلمین می‌شود و به دلیل اهمیت موضوع به ویژه در عصر کنونی مقاله حاضر در صدد است به این مسئله بپردازد.

استاد مطهری و شهید صدر و همچنین امام خمینی^{قدس سره} در این باره تحقیقاتی دارند. استاد مطهری با توجه به نیازهای جامعه در یک دوره‌ی زمانی و تاریخی در جهت پاسخگویی به سوالات و ارائه راه حل پیرامون مسائل کلامی آثاری را از خود به یادگار گذاشته است. ایشان در کتاب «حق و باطل» (۱۳۹۶) و کتاب «انحطاط ترقی تمدن‌ها» (۱۳۹۷)، پیرامون عقب ماندگی و انحطاط تمدن اسلامی مطالب و نکاتی در خور توجه ارائه نموده است. ایشان عقب ماندگی تمدن اسلامی را به عوامل درونی و بیرونی تقسیم کرده اند که یکی از این عوامل درونی ایجاد تفرقه و اختلافات مذهبی و فرقه ای است.

سید موسی صدر نیز در مجموعه «برای زندگی گفتارهای تفسیری امام موسی صدر» (۱۳۹۶) و مجموعه‌ی مجموعه گام به گام با امام، ج ۳ و ۴، (۱۳۹۶) عمده دلایل را به عوامل درونی در تغییر و تبدیل جامعه اسلامی و انحراف از آن ارجاع می‌دهند که هرگاه جامعه اسلامی بروز و ظهور یابد می‌توان امیدوار بود که تمدن اسلامی هم احیا می‌شود. تحول درونی افراد و تحقق جامعه اسلامی شرط احیاء و تحقق تمدن اسلامی است. با مطالعه ی کتاب ویل دورانت با تعریف تمدن و انواع تمدن آشنایی صورت گرفت. آنچه که در مقاله‌های نامبرده مطالعه شد به صورت کلی در مورد تفرقه بحث شده است و در اینجا به صورت خاص اهمیت آن بررسی می‌شود.

در این مقاله پس از بیان جایگاه و اهمیت تفرقه در قرآن، به عوامل تفرقه در اسلام و راه‌های برون رفت از آن پرداخته می‌شود.

مفهوم اختلاف و تفرقه

واژه اختلاف: مصدر باب افعال از ریشه (خ ل ف) از دید لغت دانان به معنای جانشین دیگری شدن.^۱ امتناع ذاتی هر یک از دو چیز از جمع شدن با دیگری،^۲ گرفتن هر کدام راهی غیر از دیگری در حال یا قول،^۳ ضد اتفاق.^۴

اختلاف، نقطه مقابل اتفاق است، به این معنا که یکی بر خلاف جهت دیگری برود. به عبارت دیگر، اختلاف و مخالفت به این مفهوم است که هرکسی راهی و شیوه‌ای را بر خلاف رفتار و شیوه دیگری در حالات و گفتارش برگزیند.

وحدت و اتحاد در لسان معارف امری فطری است و آفرینش انسان همراه با حس نوع دوستی بوده است قاعدتا نقطه متقابل آن یعنی تفرقه و اختلاف امری خارج از فطرت انسان است و عواملی باعث می‌شود که انسان‌ها از این مسیر خارج شوند همه این عوامل برگشت به یک چیز است و آن پلیدی‌ها و زشتی‌هاست.

تفرقه: افتراق، پراکندن، جدای افکندن، جدایی، پریشانی و اختلاف و در فرهنگ قرآن و معارف اهل بیت به معنای دور شدن از قلب‌ها و عواطف اعتقادات و باورها از یکدیگر است این عمل به دنبال رذالت‌ها و اعمال نپسندیدم س انسان‌هاست که ریشه در اعتقادات ناصحیح دارد.

تاریخچه تفرقه در اسلام

آن زمان که مسلمین بی‌خبر از همه توطئه‌ها به خود مشغول بودند پیمانی پنهانی و شوم سپاه بزرگ صلیبیون را از سویی و سپاه قوم بدوی و عاری از هرگونه فرهنگ و تمدن مغول را از سوی دیگر شفاهی شرق اسلامی ساخت. این دو لشکر که چون فتری تند و تیز از جا جسته بودند تمامیت سرزمین‌های اسلامی را از مرو و خراسان تا بیت المقدس میدان تاخت و تاز خود قرار دادند.

۱. ابن فارس، معجم مقامیس اللغة، ص ۲۹۴.

۲. طبرسی، مجمع البیان، ج ۳، ص ۱۲۵۲.

۳. راغب اصفهانی، المفردات، ص ۲۸۶.

۴. فیروز آبادی، قاموس الغه، ج ۳، ص ۲۰۲۴.

جرم بزرگ مسلمانان اعلام نام خدا و رسول خدا محمد مصطفی صلی الله و علیه و آله و سلم از مناطق مرو، ری، عراق، شام، مصر و بیت المقدس بود. غرب مسیحی صدای اذان از مؤذن های سرزمین های اسلامی را چونان تیری بر سینه و قلب خود می شناخت. دویست سال جنگ و خون ریزی چند سال و اندی، ویرانگی تشت و از هم پاشیدگی بسیاری از حوزه های علمی و فرهنگی را در پی داشت. با این همه، بنابر مشیت آسمانی، صدای اذان بلندتر از هر زمان در اقصی نقاط عالم طنین انداز شد. شکل گیری امپراطوری عثمانی و سقوط قسطنطنیه (به عنوان یکی از کانون های بزرگ کلیسای مسیحی) و تأسیس خلافت اسلامی علی رغم همه کاستی ها دیگر بار خشم و کینه مانده در سینه غرب مسیحی و یهودیت را که همواره خود را پشت غم ما فی الميثاق پنهان می کردند، برانگیخت.

وقتی چتر استعمار طی دویست سال اخیر بر گستره کشورهای اسلامی گشوده می شد غرب مسیحی می دانست که انگیزه و آرمان نهفته در جان ساکنین این کشورها دیر یا زود نیروهای استعماری را از این سرزمین بیرون می کند چنان که چیزی نگذشت که همین انگیزه به نام خدا و به نام محمد مصطفی صلی الله و علیه و آله و سلم استعمارگران پرتغالی، اسپانیایی، انگلیسی، فرانسوی و آمریکایی از الجزایر، مراکش، صحرای پاکستان و عراق بیرون افکند. این آگاهی موجب شد تا آنان با تشکیل مثلثی پلید در میان سرزمین های اسلامی جا پایی برای خود بسازند و با پاشیدن تخم نفاق و تفرقه امکان بازگشت دیگر بار را ببار آورند و مجال تجدید قوای مسلمانان را از میان ببرند. این مثلث پلید چیزی جز تأسیس مذاهب جعلی و استعماری بابیت در ایران، وهابیت در عربستان و مذاهب قاضیانی در پاکستان نبود.

به خاطر فقدان روحیه جهادی، رویکرد جانبدارانه به دین، فقدان طرحی برای برکشیدن سازمان اجتماعی و مدیریت جوامع مسلمین بر اساس دین در عصر غیبت، ذلت پذیری و انفعال در برابر فرهنگ و تمدن ملحدانه و مشرکانه، مقاومت در برابر احیاگری مبتنی بر حقیقت دینی کلام وحی و کلام ائمه معصومین، ستیز با رویکرد فعال فرهنگی و تفکر شیعی به عالم و آدم و اجتهاد فقهای نامدار شیعه مشترک و منقول القول بوده اند و زمینه های پذیرش فرهنگ غربی و عوامل سیاسی غرب را در خود داشتند.

در واقع پیش از بیداری و ظهور دوره جدید اصلاح گری و احیاگری مبتنی بر دین و بروز موج اعتراض در برابر غرب، این مثلث پلید شکل گرفت تا در موقع مناسب کارایی خود را بروز دهد. فرا رسیدن فصل انحطاط تام و فروپاشی تمام فرهنگ و تمدن غربی در آخرین دهه های قرن بیستم و تجربه ی پایان تاریخ

کریم را محافظت کنند و هرگونه اختلاف بین مسلمین به ضرر اسلام و به نفع دشمنان اسلام یعنی آمریکا و شوروی است.^۱

به مقداری که تفرقه میان قومیت‌ها، مذاهب و مردم افزایش یابد، آسیب‌ها نیز افزایش می‌یابند. شهید مطهری در کتاب جامعه و تاریخ، در زمینه علل و عوامل انحطاط جامعه، چهار عامل عمده را در این قضیه مورد تاکید قرار داده است و آیات قرآنی ناظر به آن‌ها را بیان کرده است که عبارتند از؛ بی عدالتی و ظلم، تفرقه و پراکندگی، ترک امر به معروف و نهی از منکر و اشاعه‌ی فحشاء و فساد از این مجموعه عوامل، شاید مسئله تفرقه و پراکندگی بیش‌ترین ضریب را داشته باشد، لذا در سراسر خطبه "قاصعه" در نهج‌البلاغه مسئله‌ی اتحاد و اختلاف اساسی‌ترین محوری است که در آن به عنوان زمینه پیروزی و آسیب‌پذیری جوامع پرداخته شده است.

و اینچنین امیرالمؤمنین علیه السلام در حکمت قاصعه بیان می‌کنند که "به پایان کار آنها بنگرید! در آن هنگام که به تفرقه و پراکندگی روی آوردند، و مهربانی و دوستی آنان از بین رفت، سخن‌ها و دل‌هایشان گوناگون شد و از هم جدا شدند. به حزب‌ها و گروه‌ها پیوستند، خداوند لباس کرامت خود را از تن‌شان بیرون آورده و نعمت‌های فراوان شیرین را از آنها گرفت و داستان آن‌ها در میان شما عبرت انگیز باقی ماند...."

بنابراین تفرقه در هر جامعه‌ای که ایجاد شود آثاری نافرجامی را برجای می‌گذارد لذا در جامعه اسلامی نیز آثاری همچون، ذلت و سقوط، عقب ماندگی، از بین رفتن دین اسلام، فشل و سست شدن امت اسلامی، سلطه‌ی اجانب، آسیب پذیری کشور، نداشتن استقلال حقیقی را به دنبال خود دارد.

راه‌های برون رفت از تفرقه و اختلاف

بعد از دانستن عوامل تفرقه و اختلاف ایستادن در مقابل آنها و دوری از آنها با یاری خدا کار سهل و ساده‌ای می‌باشد لذا در اینجا به راه‌های برون رفت از آن پرداخته می‌شود.

۱. موسوی خمینی، صحیفه امام، ج ۱۴، ص ۳۸۱.

استاد شهید مطهری بر این عقیده بودند که برای از میان برداشتن عوامل آسیب‌رسان و مانع وحدت مسلمانان این است که: "مسلمانان از مذاهب و فرقه‌های مختلف می‌بایست با حفظ اصول اعتقادی و عملی و بیان حقایق طرح بحث‌های عقلی و منطقی، دور از عواطف و احساسات کینه‌ورزانه و تعصبات نابجا و شناخت اهداف دشمنان خطرناک اسلام بار دیگر وحدت قلوب متکی بر ایمان صدر اسلام را در میان خود برقرار و حفظ نمایند".^۱

در دیدگاه دکتر شریعتی رابطه دین و مذهب با ترقی و پیشرفت و انحطاط و زوال قابل تأمل است:

"از نظر من مذهب اسلام تقسیم نمی‌شود به مذهب شیعه و سنی، مالکی و حنفی و جعفری و غیره از نظر شخص من مذهب اسلام تقسیم می‌شود به مذهب منحنط و منجمد بسته و مذهب راستین باز متمدن و روشنگر. این دو مذهب در اسلام وجود دارد و مذهب سوم دیگری وجود ندارد اگر مذهبی حق است به این دلیل حق است که متمدن است منطقی است و روشنگر و سازنده است و اگر مذهبی باطل است به دلیل اینکه پیروان آن و طرفداران این مذهب در زندگی این جهانی شدن به انحطاط و ذلت و به فقر و پستی دچار می‌شوند"^۲

همانگونه که مشخص است در دین‌شناسی دکتر شریعتی برمی‌آید که ملاک و معیار حق و باطل بود مذاهب و فرقه‌ها توانایی‌شان در ترقی‌آفرینی و یا تأثیرشان در انحطاط است. سراسر تاریخ چیزی جز ستیز این دو گونه مذهب و پیروانشان نبوده و نیست و نخواهد بود. دکتر شریعتی نه تنها همه‌ی مذاهب اصیل و الهی را نجات‌دهنده و متمدن و تعالی‌بخش در طول تاریخ می‌داند بلکه اساساً آن‌ها را منشاء مفاهیم مهمی مانند "ترقی" و "انحطاط" را نیز در آموزها و باورهای مذهبی جستجو می‌کند.

همچنان که در طول تاریخ با بکارگیری این نوع الگو مسلمین بار دیگر بعد از صدر اسلام به اهداف عالیه رسیده‌اند که به دوران طلایی معروف است. تهذیب نفس و خودباوری مسلمانان و عزتمند شدن آن‌ها در خانواده سپس در اجتماع می‌توان انسان‌هایی ساخت که بتوانند اجتماعی را بسازند. چنان که امام

۱. مطهری، حق و باطل، ص ۸۳.

۲. شریعتی، میعاد با ابراهیم، ص ۲۹.

خمینی قدس سره می‌فرماید: "اساس همه شکستها و پیروزی‌ها از خود آدم شروع می‌شود انسان اساس پیروزی و اساس شکست است و این باور انسان اساس تمام امور است."

نتیجه گیری

این مقاله تلاشی برای شناسایی یکی از علل افول تمدن اسلامی یعنی تفرقه و اختلاف بین مسلمانان می‌باشد. چرا که اگر در جهان اسلام، تفرقه حکم فرما شود دول اسلامی در مسیر سقوط و استحاله و زوال قرار می‌گیرد. به همین منظور با مطالعه‌ی اثرات تفرقه و جایگاه آن در دین مبین اسلام در مقالات و کتاب‌ها، سعی بر آن شد که اهمیت تفرقه و وحدت نشان داده شود. براساس یافته‌های پژوهشی عدم تفرقه در امت اسلامی یک امر مهم و اساسی در پیشبرد و پیشرفت تمدن اسلامی است که وجود تفرقه آثار مخربی را در نظام و دول اسلامی ایجاد می‌کند چرا که سبب شده است تمدنی که نوین و راهگشا بوده و متمدن‌ترین تمدن‌ها بوده به وامانده‌ترین آنها تبدیل شود.

از آنجا که یکی از علل افول و زوال تمدن اسلامی، تفرقه و اختلاف است باید مشخص گردد چه عواملی باعث این اختلاف شده است و این اختلاف چه آثاری دارد؟

بعد از مطالعه‌ی مقالات و کتاب‌هایی در این راستا این نتیجه بدست آمد که از بین بردن فرقه‌های مختلف یا حتی شناختن هر یک از آنها غیر ممکن است؛ بنابراین بهترین راه برای ایجاد وحدت بین آنها طبق نظر شهید صدر این است که طرح ادیان در حوزه‌های جامعه مطرح شود و ضمن در هم شکستن دوگانه‌ی فرقه گرایی و سکولاریسم در راستای ایجاد جامعه‌ای منسجم و توسعه یافته حرکت کنیم. هر یک از مذاهب ضمن پیگیری مطالبات خود در جهت منافع ملی و همبستگی اجتماعی به سوی ایجاد یک جامعه‌ی عادلانه حرکت می‌کنند و حقوق همه رعایت می‌شود و مهمتر اینکه در جامعه‌ای دینی هستند نه در جامعه‌ای سکولار.

فهرست منابع:

۱. ابن فارس، احمد بن فارس بن زکریا، **معجم مقامیس اللغة**، ترجمه هارون عبد السلام، چاپ ۱، قم: ایران، مکتب الاعلام الاسلام مرکز النثر، ۱۴۰۴ قمری.

۲. دورانت، ویلیام جیهز، **تاریخ تمدن**، ترجمه اسماعیل دولتشاهی و علی اصغر بهرام بیگی، چاپ ۴، تهران، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، ۱۳۶۹-۱۳۷۰.
۳. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، **المغردات**، مترجم: محمد بندریکی، سید عباس حسینی، چاپ ۱، تهران، اسلامی، ۱۳۹۸.
۴. شریعتی، علی، **میعاد با ابراهیم**، چاپ اول، تهران، موسسه بنیاد فرهنگی دکتر علی شریعتی، ۱۳۹۰.
۵. صدر، سید موسی، **برای زندگی گفتارهای تفسیری امام موسی صدر**، ترجمه مهدی فرخیان، چاپ ۲، تهران، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر، ۱۳۹۱.
۶. _____، **مجموعه گام به گام با امام**، ج ۳ و ۴، تهران، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امام موسی صدر، ۱۳۹۶.
۷. طبرسی، فضل بن حسن، **مجمع البیان**، ج ۳، مصحح: ابولعین شعرانی، چاپ ۱، تهران، مکتبه العالمیه، ۱۳۲۸.
۸. فارسی زبان، معصومه و مهسا، پورجنگی، **وحدت و ریشه های تفرقه افکنی**، چاپ ۱، انتشارات رسانه تخصصی، ۱۳۹۶.
۹. فیروز آبادی، محمدبن یعقوب، **قاموس اللغة**، ترجمه: محمد یحیی بن محمد شفیع قزوینی، چاپ ۱، تهران، اساطیر، ۱۳۷۷.
۱۰. مطهری، مرتضی، **نبرد حق و باطل**، تهران، موسسه انتشارات صدرا، ۱۳۹۶.
۱۱. موسوی خمینی، محمد روح اله، **صحیفه امام**، تهران، مرکز تنظیم و نشر امام خمینی، ۱۳۷۸.

فهرست مقالات:

۱۲. جمشیدیها، غلامرضا و ملیحه، نیکروش رستمی، "برسی آثار وحدت و تفرقه است اسلامی در اندیشه امام خمینی"، موسسه فرهنگی و هنری قدر و ولایت، فصلنامه «جسارت های انقلاب اسلامی»، شماره ۲، ۱۳۹۸.

۱۳. رضوی، سعید عباس، "شهید مطهری و رو به دیگر تمدن غرب بخش اول"، پایگاه جامع استاد شهید مطهری، شماره ۱۰۵ و ۱۰۶، مهر و آبان ۱۳۸۰.

۱۴. صدرا، محمد، "موسی صدر و ساختار شکنی دوگانه فرقه گرایی و سکولاریسم: ایده ای برای وحدت ملی و بین المللی کشورهای اسلامی"، فصلنامه مطالعات رهبری سیاست گذاری عمومی ویژه نامه انقلاب، آموزش عالی و جامعه، دوره ۸، شماره ۲۶، اردیبهشت ۱۳۹۷.

۱۵. نجفی علمی، کاظم، "کلیات در مورد تمدن غرب"، کنفرانس تمدن اسلام و اندیشه سیاسی امام خمینی، ۱۴۰۰، پرتال امام خمینی، ۱۵۹۸۲۴، ۱۳/۰۶/۱۳۹۶.

۱۶. روزنامه کیهان تاریخ نشر: ۲۷ آذر ۱۳۹۵ تحت عنوان عامل تفرقه امت اسلامی شیعه انگلیسی و سنی آمریکایی.